

K. Lengyel Zsolt

NEMZETTÖRTÉNET MINT KAPCSOLATTÖRTÉNET

Anyaggyűjtés a magyar példatárból

1.

A magyar állam megalapítása és kiépülése politikai, jogi, gazdasági és kulturális útkeresések eredménye volt, amely egy kettős kihívás feldolgozásában született meg és vált tartóssá. Szent István birodalmának egyrészt irányítható és továbbfejleszthető egységet kellett kialakítania jogi-szociális és etnikai-kulturális különbözőségeiből. Másrészt a keresztény egyetemesség jegyében egyezkedésekre kényszerült nyugati, de keleti-délkeleti szomszédaival is.

Az új közép-európai királyság nyugati-keresztény tájékozódását szemléltető példák egyike a bajor forrásból és közvetítéssel átvett állam- és társadalomszervezési koncepció. Az első német birodalom és a magyar királyság viszonya példaszerűen felveti a kapcsolatkutatás egyik kulcskérdését, nevezetesen: milyen természetű egy integráció? A legújabb kutatások kimutatják, hogy a korábban német és magyar szerzők által használt *függetlenség* illetve *függetlenség* fogalmak a mai értelmükben alkalmatlanok arra, hogy megértessék a 10–13. századi német császárok és magyar királyok indítékait és döntéseit. Sokkal inkább az *alkalmazkodás* és az *emancipálódás* fogalmakkal jellemezhető az a folyamat, amelynek során az Árpád-kori Magyarország a latin világ részévé vált. Ebből általánosítható módszertani elvként következik, hogy a kapcsolattörténetek évszázadaiban a mindenkori kortársak szemléletét tekintsük az értékelés elvi alapjának.

2.

A keleti-délkeleti szomszédság felé fordulva egyrészt a horvát-dalmát irányú külpolitikai terjeszkedés és az ennek során kialakult magyar–horvát államközösség tűnik szembe, mégpedig maga a Szent István-i birodalom betagolási teljesítményeként. Másrészt a bizánci császársághoz politikai-diplomáciai szinten és a keleti kereszténységhez országon belül, az egyházi-vallási életben fűződő kapcsolatok érdemelnek kiemelt figyelmet. Magyarország az Árpád-házi uralkodók idején a bizánci, de a kijevei birodalom irányában is kötött dinasztikus szövetségekkel és több esetben házasságokkal hídszerepet játszott a nyugati és a keleti kereszténység között. A módszeres kutatás jó ideje számos példával szemlélteti, hogy ebben külpolitikája és belpolitikája kölcsönösen hatott egymásra. E kölcsönhatás eredményének, a – legalábbis regionális – nagyhatalmi tudatnak az egyik jelképe a magyar államcímer legrégebbi eleme: a bizánci eredetű kettős kereszt. III. Béla idejétől kimutatható meghonosítása a királyi udvar és az arisztokrácia egyéb

képviselési jelvényeiben is nemcsak Bizánccal szemben fejezte ki az egyenrangúság gondolatát, hanem a latin keresztet használó nyugati országokkal szemben is.

A magyar–bizánci kapcsolatok témakörében egy újabb módszertani szabályba ütközünk a jogtudomány közreműködésének köszönhetően. A kereszténység felvétele a közép- és kelet-európai birodalmakban egyéni jogrendszereket eredményezett. E folyamatok a lengyel, cseh és magyar térségben nyugati, a kijevi Ruszban bizánci befolyás alatt mentek végbe. Tehát jog-, társadalom- és kultúrtörténeti szempontból Magyarország és Kijev közötti párhuzamokról kell beszélnünk, míg Bizánc és Kijev között éppúgy hatásokról, mint Magyarország és a Német-római Birodalom között.

Magyarország helye a nyugati és keleti rítusú keresztény államközösségekben több historiográfiai ágazatot és szomszédos tudományokat a hatások, párhuzamok és szimbiózisok megkülönböztetésére ösztönzi. A művészettörténeti szakirodalomból tudjuk, hogy a magyar királyság a két keresztény hatalmi övezetből érkező eszmeáramlatokat fogadó és egyénien feldolgozó helyszín volt a 11. századi egyházszakadás után, amikor a művészet általában művészetén kívüli célokat is szolgált. Érdemes merítenünk a művészet-szociológia és a történeti ikonográfia eredményeiből is, ha a nyugati-latin és a keleti-görög hatás fokát, valamint esetleges keveredésük körülményeit és következményeit kívánjuk felmérni a román kor és a gótika Magyarországnak állami és társadalmi fejlődésében – függetlenül attól, hogy a nyugati vagy a keleti hatásvonalra összpontosítunk-e, avagy inkább azt az irányzatot követjük, amely kettejük sajátosan magyarországi átfedését, mi több: ötvözetét hangsúlyozza. Két példa a hatások többsíkúságára és tudományközi elemzésük értelmére a vélhetően III. Béla idején, a 12. század végén a görög alsó rész, az abroncs, és a latin felső rész, a négy keresztpánt összeillesztésével keletkezett Szent Korona, valamint az esztergomi székesegyház egykori, bizonyosan III. Béla uralkodása alatt épült Porta Speciosája, amelynek képiesített üzenete egyház és állam együttműködéséről többféle értelmezésben éppúgy köthető nyugati, mint keleti eszmei forrásokhoz.

3.

Magyarország lakosságának etnikai-kulturális sokszínűségéből már az államalapítástól külön témakör kerekedik ki. Három tartalmi súlypontja 1) a mindenkori magyar állam illetve államalkotó nemzet viszonya a nem magyar illetve nem keresztény népekhez, 2) a nemzetiségi migrációk és identitásformák, asszimilációk és disszimilációk, önszerveződések, valamint 3) a két- vagy többoldalú kapcsolatok különböző válfajai elsősorban a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális életben. Ezek az altémák valamennyi humán tudományi szakágazatban végigkísérhetők Magyarország és a magyar történelem összes korszakán. A legnehezebb kérdések egyike a legtöbb esetben visszautal a középkorra: mikor kezdődött egyik-másik kétoldalú viszony?

Magyar–német viszonylatban könnyű a válasz: a Szent István idején bevándorló *venégek*, az ismertebbek a délnémet térségből, nemcsak az államkonceptió kimunkálásában

működtek közre, hanem beolvadásukkal a magyar arisztokrácia kialakulásának egyik feltételét is biztosították. A magyar–román kapcsolatok a kezdetek kérdésével viszont egy ma is megoldatlan problémát vetnek fel – de egyúttal megoldási lehetőségeket is kínálnak. Ezekkel át kell lépünk a belső kapcsolattörténeti dimenzió azon síkjára, amelyen az államszervezet szempontja szabja meg a kutatás irányát.

4.

A Szent István-i birodalom közép- és újkori fejlődésének egyik legfőbb jellegzetessége, hogy a király és a rendek viszonyában a központosítás és a helyi autonómia elve és gyakorlata szembesült. Az alsóbb szintet a közép- és kismemesség képviselte a nemesi vármegyékben, amelyek az országgyűlésekre követeket küldtek. Ezen érdekegyeztetési mód már a középkorban továbbszíneződött azáltal, hogy bizonyos területekről a vármegyék nem egyenként – mint például felsőmagyarországi térségekből –, hanem közösen igyekeztek beleszólni az egész birodalom ügyeibe, miután tartománygyűléseken egyeztettek álláspontjaikat, amint Erdélyben és Szlavóniában történt. A középkori Magyarország regionalizált kormányzati rendszerének belső kapcsolattörténetében a központi befolyás és a területi önállósulás foka, eszköztára és politikai-társadalmi háttere olyan kérdéscsomaggá vegyülnek, amelyből érdemleges tartományközi vizsgálatok bonthatók ki, közelebről az Erdély és Szlavónia, valamint Horvátország és a szlovák lakosságú térségek közötti hasonlóságokról és eltérésekről. Az egyik érdekes eltérés az észak-északkeleti és a keleti vármegyék között, hogy míg az előbbieken a magyar középmemesség elszlovákosodása is megfigyelhető a 15. században, az erdélyi vajdaságban nem ismerünk elrománosodó magyar nemeseket. Elmagyarosodó románokat viszont egyre többet – nem utolsósorban az újabb román kutatásnak köszönhetően.

5.

Erdély része is, de társa is volt a középkori magyar államnak, amelynek központi hatalmához alá-, de mellérendelten is viszonyult. E különfejlődése a magyar, szász és székely nemzetek szerződéses *unióival* megalapozott önkormányzatára épült, amely további rendi – részben földrajzi behatároltságú – székely és szász csoportautonómiákra bomlott.

Az erdélyi rendek egyezségeinek különösen izgalmas mozzanata, hogy az egyik vélemény szerint kimaradt belőlük a román népelem. De kimaradt-e, és egyáltalán mikortól csatlakozhatott volna a rendi megegyezésekhez? Az első magyar–román találkozás helyes időzítéséért három elmélet verseng egymással: a dáko-román kontinuitásé, az erdélyi román immigrációé, valamint az admigrációé, amely az első két tételt némileg összehangolva úgy véli, hogy a Kárpátokon innen élhettek már románok – legalábbis szétszórta –, amikor a 13. század elején kelt oklevelek első ízben említik nagyobb méretű bevándorlásukat az Al-Duna felől.

E probléma áthidalására kínálkozik még egy elképzelés, igaz, ez kevésbé a román etnogenezis, mint inkább a magyar–román kapcsolatok elemzésében hasznosítható. Általános kiindulópontja, hogy a Kárpát-medencét betöltően egymást oly bonyolultan átfedő magyar és román nép eredetileg csak *különbözött* egymástól – főleg szociális és vallási értelemben, és természetesen nyelvileg is. A kulcskérdés tehát nem az, hogy *mikortól* tért el egymástól a magyarság és a románság szélesebb értelemben vett társadalmi szerkezetében, hanem az, hogy különbözőségeik feloldódtak-e avagy ellentétekké súlyosbodtak. E kérdésfelvetéssel a magyar–román történeti érintkezések *feltételeit*, *alakjait* és *jellegét* kell vizsgálnunk, mégpedig korról korra, nem pusztán legelsőként vélt vagy hitt időpontjuk körül. Így az erdélyi románok számszerű súlyának növekedését több szakaszban – például a tatárjárás, majd a tizenötéves háború idején – demográfiai *feltételek* tükrébe kell helyeznünk. Az érintkezések *alakjait* tekintve pedig ma is ajánlatos arra emlékeztetni, hogy románok egyéni nemesítések útján, nyelvükben s vallásukban elmagyarosodva léptek az erdélyi rendiségbe, amelyből tehát etnikai-vallási csoportként maradtak ki. Éppen ezért az is tisztázandó, hogy az egyéni román betagozódások befolyásolták-e a társadalmi szintű kapcsolatok *jellegét*. A közelmúltban megszaporoztak azok a vélemények, amelyek a korábbi marxista történetírásban kedvelt *együttélés* toposzát felülvizsgálva, többször meg is haladva arra emlékeztetnek, hogy a középkori és újkori Erdélyben a különböző nyelvű és vallású csoportok *egyénélkül* éltek, számottevő esetekben különösebb viszályok nélkül, például magyarok és románok Kalotaszegen. Mivel azonban az *együttélés* és *egyénélkül élés* a szakirodalomban gyakorta még egyazon minőségű jelenségként fordul elő, megkülönböztetésük továbbra is igényes feladata a magyar–román kapcsolatok kutatásának.

6.

A 16. században három részre bomlott Magyarország különleges tapasztalatokra tett szert az Oszmán Birodalom és a keresztény államok viszonyrendszerében. E több európai nemzet történetírását foglalkoztató témában lényegében két elemzési mód alakult ki. Magyarország hosszú időn át csak azon álláspontot látszott igazolni, amely szerint az oszmán és a keresztény világ kibékíthetetlen ellentétei egy mélyen ható dezintegrációt idéztek elő. Újabban ismételt helyet kap a másik értelmezési mintában is, amely a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és a hódoltság Magyarországi többféle összefonódásaira irányítja a figyelmet. Ebben a vonatkozásban a fő kutatási kérdések egyike, hogy maga az oszmán hatalom miképp viszonyult különösen a megszállt területek közigazgatási, gazdasági és kulturális állapotaihoz, hogy például gazdasági érdekei milyen mértékben biztosították a keresztény környezettel szembeni vallási türelmét, vagy talán inkább érdektelenségét. A válaszhoz keresztény oldalon újabban a katolikus egyház szerepét szokták szemügyre venni, amely a három országrész közötti kapcsolatok ébrentartásában döntő jelentőséggel bírt.

7.

A Szent István-i birodalom keleti részeinek középkori különfejlődése mintegy beért, amikor a 16. század közepén az addig különkormányzatú erdélyi tartomány saját rendi alkotmányú és kormányzatú, a portától függő, de belső és külső viszonyaiban viszonylagosan önálló országgá vált. A magyar kutatás ezen átalakulás történeti előzményét, az Árpád-korban beindult politikai-jogi-közigazgatási regionalizálódást a magyar állam társadalmasításának a folyamatába helyezi, kiteljesedését pedig alapvetően a Habsburg–oszmán hatalmi versengéssel magyarázza. További régebb kialakított, de ma is elterjedt nézet, hogy a protestáns túlsúlyú Erdélyi Fejedelemségben a katolikus Habsburgok ellenreformációs és központosító abszolutizmusa ellen kifejlődött a magyar független összállamiság eszméje. Ezen *előnemzetinek* nevezhető egységtudat az erdélyi kisállamiságot kényszerű, de hasznos, és mindenképpen átmeneti eszköznek tekintette a végcél: az újraegyesülés megvalósításához.

A román kutatás is a két környező főhatalom rivalizálásával világítja meg a köztes helyzetű autonóm fejedelemség kialakulásának geopolitikai okait. Az erdélyi különfejlődés történeti előzményeiben és rendeltetésében azonban egy olyan önállósági ideológiát lát, amelynek forrását a középkori erdélyi román politikai alakulatok, a kenézségek és kerületek táplálták, és amely a magyar állameszmétől éppenséggel eltávolító hatást fejtett ki a Kárpátok körüli román szellemi összetartozás tudatában.

Nem nehéz észrevenni, hogy e két vélemény merev ellentétét a külön-külön nemzeti színezetű Erdély-központúság táplálja. Az újabb szakirodalmat áttekintve sajnos csak magyar oldalon fedezhetünk fel módszeres újraértékelési kísérleteket. Ezek lényege, hogy a török kori magyar államiság eszméjének és gyakorlatának a továbbélését nem szűkítik az *előnemzeti* erdélyiség, és még kevésbé a Habsburg–ellenesség vonzatába, hanem részben éppen ellenkezőleg, a Habsburg–magyar viszonyban rejlett lehetőségekből vezetik le.

8.

A Habsburg-kori Magyarország az európai kisállamok azon részébe tartozott, amelynek jellemzője a nagyobb, nemzetekfeletti államkeretbe való integrálódás. Ugyanakkor a német *Altes Reich* a maga részállamaival és az uralkodó személye révén szintén összekapcsolódott a dinasztiával. Így a Habsburg–monarchiába betagolt Magyarország és a Régi Birodalom egy többsikű összehasonlítási keretbe illeszthetők legalább a 19. század elejéig. E térben hatalmas és tárgykörökben igen gazdag kapcsolatrendszerben kölcsönös kisugárzások és befogadások mellett közös vonásokat, párhuzamokat, de különbözőségeket is görcső alá kell vonni. A két *kettős* állam összehasonlító politika-, társadalom-, gazdaság- és kultúrtörténetét csakis egy interdiszciplináris munkacsoport írhatná meg. E feladat méretét és igényességét jelzi, hogy például a diplomácia és a nemzetközi kapcsolatok résztörténetében ismételten megsokszorozódnak a viszonyulási szintek, így a

Rákóczi-szabadságharc francia, vagy néhány évtizeddel később a magyar rendi mozgalom porosz–angol irányultsága miatt. A munkacsoportnak mindenesetre úgy kellene kialakítania módszerét, hogy azzal – egyebek mellett – minél teljesebb és meghízhatóbb képet nyújthasson a társadalmi, gazdasági és kulturális hatások irányairól is, eközben felülvizsgálva a német kutatás manapság is megfigyelhető szokását, hogy ezeket a hatásokat nyugati eredetből keleti címmel ragadja meg. Ebből a szempontból érdemes volna nagyobb ívben kiértékelni a késő középkorba visszanyúló magyar–német kereskedelmi kapcsolatok tetemes szakirodalmát – vagy újraértelmezni a 18. századi telepítési politikák összefüggésében a magyarországi délnémet bevándorlásokat, de nemcsak eredményük, hanem például a majnai–frank körzet szociális helyzetét megvilágító indítékaik fényében is.

9.

A Dunai Monarchia a maga feloszthatatlanságának, valamint a magyar Szent Korona országainak összbirodalmon belüli önállóságának az elvén alapult. Az 1722/1723-as Pragmatica Sanctio e két tételének az I. világháborúig két integrációs eszme felelt meg. A valamennyi népcsoportot egyazon politikai magyar nemzetbe soroló *hungarus*-ideológia, valamint – afölött – a Habsburg-ház vezette *összetett* állam dinasztikus gondolata egymást kiegészítve magyaroktól és nem magyaroktól egyaránt azt követelte, hogy mondjanak le a teljes függetlenségről illetve a függetlenülületről, Béctől pedig azt, hogy ne törekedjék kizárólagos vezetési szerepre. A 18–19. századi Habsburg–magyar kapcsolattörténet így – legáltalánosabban fogalmazva – egy kétsíkú kompromisszum elvárásainak és megkötéseinek, átértelmezéseinek és visszavonásainak, majd újbóli felajánlásainak és vállalásainak a története, amely korántsem szűkült államjogi-ideológiai vonulatokba, miként a Habsburg–magyar keretbe sem.

A kora újkori Habsburg–magyar kapcsolatrendszerhez hasonlóan e korszak tekintetében is várható még, illetve zajlik már a hagyományos magyar függetlenségi szemléletű álláspontok felülvizsgálata, és – a másik oldalon – a dinasztikus történetírásé is, amelyet nem csak osztrák szerzők fémjeleznek. Két példa minderre az 1850-es évek osztrák neoabszolutizmusa és az Erdélyi Nagyfejedelemség helyzete a Dunai Monarchiában, amelyet az erdélyi szász történetírás eddig kedvezőbbnek ítélt, mint a magyar. Az utóbbi altémához legújabbban kolozsvári magyar munkákban körvonalazódnak újszerűen árnyaló felismerések.

10.

A történelmi Magyarország utolsó évtizedeiben az osztrák–magyar dualizmus felső integrációs körében egy nemzetekfeletti nagyállamiságot képviselt, míg alsó körében a *hungarus*-konceptiót igyekezett polgárosítani, és ezzel a magyar nemzeti egységállam el-

méletét megvalósítani. E kettősség egyik évtizedek óta vitatott lenyomata, a korabeli magyar nemzetiségpolitika napjainkban fel-felbukkan német történettudományi értekezésekben is, mégpedig részben az újabb magyar kutatás által javallott értelmezési módon. Az önkéntes *magyarosodás* és az irányított *magyarosítás* összehasonlításáról van szó, közelebbről az állami iskola- és nyelvpolitika, valamint a többnyelvűség tükrében. Az asszimiláció e két válfajának megkülönböztetésével azonban mindmáig nem változott meg az idevonatkozóan általánosabb német szakvélemény. Eszerint bármennyire is igaz, hogy az asszimilációk – közöttük a zsidóké is – nagy mértékben a polgárosodás és modernizáció természetes jelenségei voltak, Magyarország nemzetiségi – és ezáltal társadalmi – problémáinak súlya és éle mégiscsak abból adódott, hogy a politikai nemzetkoncepció, azaz a *hungarus*-program nem tartotta kordában az „etnizált nemzetfogalmat” (*ethnisierter Nationsbegriff*) terjesztő ellenkonceptiót.

Az e témában differenciáló vagy még általánosító értékelések közös vonása, hogy az etnizálást, tehát a kor nacionalizmusát elsősorban az államalkotók oldalán keresik – és egy részük csak ott fedezi fel. Pedig a nemzetiségi mozgalmak szakirodalmából kiderül, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában a politikai-jogi programokat általában etnikai-kulturális alapon alakították ki és próbálták megvalósítani. A nemzetiségi politikusok maguk is eltávolodtak az egyéni szabadságjogokat hirdető liberalizmustól, minthogy egyre inkább területileg behatárolt csoportilletékességek megszerzésére törekedtek. Mindebből következik, hogy a dualizmus kori kapcsolattörténetekben *egyazon* mércét, vagyis *a nemzet folyamatosan erősödő vonzerejének a mércéjét* kell alkalmaznunk valamennyi félre. A magyar és a nemzetiségi elitek nem a nemzet primátusával szembeni felfogásban különböztek egymástól, hanem abban, hogy különböző hatékonyságú eszközök álltak rendelkezésükre elsődlegesen nemzeti céljaik gyakorlati megvalósításához. És mivel az erőviszonyok döntő mértékben katonai és diplomáciai folyamatokban változtak meg a nemzetiségi mozgalmak javára, e témában érdemes bevetni a modern politológia egyik fő szakirányának, a nemzetközi kapcsolatok kutatásának a módszerét is.

11.

A magyar kapcsolattörténetek utolsó, sok szálon a mába nyúló szakaszából itt csak a *kettős szemszög* problémája kerül terítékre. Magyarország a „rövid” 20. században a maga határain belül a nemzetállami koncepciót alkalmazta – mégpedig lényegében a központosított nemzetállamét –, külviszonyaiban pedig, mindenekelőtt közvetlen szomszédságában ugyanazt a koncepciót különböző eszközökkel és tartalmi ellenjavaslatokkal, többkevesebb nyíltsággal bírálta. Ha tehát a nemzeti kisebbségi és többségi csoportok Duna menti együttélésének és egymás mellett élésének vagy akár egymás ellen élésének kutatásába fogunk, akkor a magyar oldal feltűnik többségi: nemzetállami irányzatban, egyúttal azonban kisebbségi: valamilyen fajta autonomista vonulatban.

A nemzetállami koncepció belső alkalmazásának és külső bírálatának a kettősségét némely német jelenkorkutató a magyar politikai, társadalmi és kulturális elit állítólag

folytonos etnocentrikusságára szokta visszavezetni, jelesül arra, hogy az állam határai fölé tágitott nemzeti szükségletek az egyes hatalom- és rendszerváltások ellenére megőrizték döntő befolyásukat az államon belüliekkel szemben. Ebben a látószögben egyfelől a magyar kormányok nemzetiségpolitikai hibáira helyeződik a hangsúly – például a német kisebbség helyzetével kapcsolatban. Ugyanebbe a bírálategyüttesbe tartozó vélemény, hogy a budapesti parlament 1920-ban Európa első zsidóellenes törvényét szavazta meg. Másfelől a környező nemzetállamok központosító és egységesítő rendszereinek magyar kritikáját és ennek kisebbségvédelmi vetületeit az öncélúság gyanúja lengi be, visszatérő utalásokkal az anyaországi *védhatalmi* szerep revizionista hagyományaira. Az, hogy a német szakirodalom egy része mekkora jelentőséget tulajdonít a magyar etnocentrikusság szempontjának, kitetszik abból is, hogy míg a trianoni Magyarországon az állam nemzetiségpolitikai felelősségét domborítja ki, a szomszédos országokban a magyar kisebbségek állampolgári lojalitására kérdez rá.

Ha most eltekintünk a szovjet típusú kényszerszövetség időszakától, kétségtelen, hogy a 20. századi magyar kapcsolattörténetek egy erőteljes belső: magyar–magyar vonzattal rendelkeznek – amint egy újabb, főleg magyar szerzőségű kutatási irány hangoztatja. A legújabbkori magyar–magyar kapcsolatok fő mozgató rugója a magyar *reintegráció* kívánalma – csak hogy milyen alakban? A transzszilvanizmus példájából kiviláglik, hogy még a két világháború közötti időszak esetében is túl szűk pályán mozognánk, ha ezen kérdéssel pusztán a hagyományosnak ismert, az erőszak eszközeivel élő magyar revizionizmus képletében, és csak Kárpát-medencei, azaz regionális kivetítésben foglalkoznánk. Ha ragaszkodunk a revizionizmus tárgyköréhez, akkor módszertanilag is fontos kérdés, hogy a magyar nemzet államjogi újraegyesítésének a gondolatát azok is ápolták-e, netán terjesztették, akikkel ez a gondolat a húszas és harmincas évekbeli Budapesten meghatározó mértékben érvelt: a kisebbségi magyarok. Erről még viszonylag keveset tudunk. Ha pedig nyitni óhajtunk új kutatási távlatok felé, akkor erről a magyar–magyar szintről újra meg újra át kell lépnünk a nemzetközire, pontosabban az európai szövetségek és ellenszövetségek, és maga az európai eszme valamelyik alakjának a színterére, mégpedig kétféle értelemben: egyrészt a külpolitikai-diplomáciai keretbe, másrészt az állami szint alatti, kulturális és társadalmi együttműködések vagy éppenséggel konfliktusok közébe. Kulcskérdésünk mindkettőben, hogy voltak-e a 20. században olyan gondolati építmények, amelyek a nemzetek illetve nemzetrészek integrációját nem – vagy nem kizárólag – a központosított és egységesített nemzetállam korparancsából vették fel, és ha voltak, miképp viszonyultak ezekhez a kapcsolatrendszerek magyar és nem magyar hordozói. Az egyre hosszabbra sikeredő „rövid” 20. század három fő szakaszából a posztkommunizmus az, amely e kérdéshez a leggazdagabb elemzési anyagot nyújtja. Ám a nemzetállamiság reménylett és keresett alternatíváinak a szempontjából a II. világháború előtti évek sincsenek még minden részletükben feldolgozva.

12.

Lehet-e, érdemes-e magyar nemzettörténetet kapcsolattörténetként szemlélni és vizsgálni? Lehet és érdemes. Ha pedig a történettudományt a hungarológia részeként külföldön, illetve külföldi célközönség előtt műveljük, akkor egyenes szükséges is. Ha a magyar nemzettörténetet kapcsolattörténetként szemléljük és vizsgáljuk, akkor általánosító tömörséggel azt mondhatjuk, hogy az egység a mindenkori fölérendelt keret része, de maga is részekből áll. Az egységek és a részek e kétszintűségében az összeilleszkedések és széttagolódások, a hasonulások és elhatárolódások, tehát az integrációk és a dezintegrációk azok a jelenségek, amelyek kijelölik a kapcsolattörténeti kutatás témaköreit.

Korszakokon átívelő, a legtöbb szempontot magába olvasztó kérdésfelvetés, hogy a magyar és a magyarországi történelem milyen szerepeket alakított ki a térség integrációiban illetve dezintegrációiban. A fenti mintaanyagból három szerep körvonalazódik. Ismét a lehető legegyszerűbben kifejezve: a középkori Magyar Királyság maga is integrált, az újkori belenőtt integrációs szerkezetekbe, a legújabb kor pedig a magyar reintegráció kihívását állandósította. E szerepek ismerve továbbfinomíthatók, ami azonban kapcsolattörténeti kutatásuk módszertani alapelveit illeti, bizonyos, hogy az interdiszciplináris eljárás követelménye mellett a *kölcsönös* vagy *párhuzamos* viszonyok válfajainak a rangsorolása, tehát a kapcsolatok minőségének a megállapítása az egyik legfőbb feladat. A történeti kapcsolat kutatás a historiográfiai komparatiztika részeként így nemcsak két vagy több fél egymáshoz fűződő viszonyát világíthatja meg, hanem hozzájárulhat az egyes felek saját történeti fejlődésének a megismeréséhez – és talán megértéséhez is.

Vasúti töltés Szamara közelében